

ZORUNLU HETEROSEKSÜELLİK VE TÜRKİYE MUHALEFET ALANI ÜZERİNE BİR TARTIŞMA*

Arş. Gör. Demet Bolat

Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi
Edebiyat Fakültesi



Öz

Heteroseksizm; arzunun, cinsel pratiklerin ve cinsiyet kimliklerinin norm eksenini belirleyen tarihsel ve toplumsal bir sistem olarak karşımıza çıkar. Zorunlu heteroseksüellik koşullarında örgütlenen toplumsal dünyada yalnızca “kadın” ya da “erkek” olarak cinsiyetlendirilmiş bedenler arasındaki heteroseksüel arzu ve cinsellik “doğal” ve “normal” kabul edilirken, diğer bütün cinsel edimler, duygular ve arzu durumları “anormal”, “sapkın” ya da “istisna bir hal” olarak işaretlenir. Fakat heteroseksizm ne bir soyutlamadır ne de kendisini işleten toplumsal faillerden yoksundur. Bir baskı ve dışlama sistemi olarak heteroseksizm, toplumsal alanlarda, döngüsel ritimler ve farklı mekanizmalar aracılığıyla işler ve yeniden üretilir.

Bu çalışmanın amacı, 2013 yılı Ağustos ayında tamamladığım yüksek lisans tez çalışmamdan hareketle, Pierre Bourdieu'nun alan kuramına dayanarak tariflediğim Türkiye muhalefet alanı ile zorunlu heteroseksüellik arasındaki bağı tartışmaya açmaktır. Bu tartışma; muhalefet alanının hangi mekanizmalarla heteroseksüel olarak örgütlendiği, alanda deneyimlenen cinsel rejimin heteroseksizm, homofobi, transfobi, muhafazakarlık ve genel ahlak ile nasıl bir bağının olduğu ve L/G/B/T/İ kişilerin alanda nasıl ve hangi stratejilerle varlık gösterdikleri sorularını içermektedir. Bunun yanı sıra çalışma, muhalefet alanının yekpare ve sabit bir yapı olmadığını göz önünde bulundurarak, alanda bulunan farklı konumlanışlar arasındaki ilişkileri ve alanın geçirdiği dönüşümleri de tartışmayı amaçlamaktadır.

Anahtar Sözcükler: Zorunlu Heteroseksüellik, Türkiye Muhalefet Alanı, Cinsel Rejim, L/G/B/T/İ Kişiler, Homofobi ve Transfobi

A Discussion on Compulsory Heterosexuality and Field of Opposition in Turkey

Abstract

Heterosexism emerges as a historical and social system that determines the norms of desire, sexual practices and gender. In the social world organized under compulsory heterosexuality, only the heterosexual desire and sexuality between bodies that are gendered as “female” or “male” are accepted as “natural” and “normal”, whereas all other sexual practices, feelings and desire are marked as “abnormal”, “deviant” or “an exception”. However, heterosexism is neither an abstraction, nor deprived of social agents that operate it. As a system of oppression, domination and exclusion, heterosexism operates and is reproduced in social fields, through cyclical rhythms and different mechanisms.

This study, based on my master's thesis which I completed in August 2013, aims to discuss the relationship between compulsory heterosexuality and the field of opposition in Turkey, described on the basis of Pierre Bourdieu's field theory. This discussion includes the questions; “which mechanisms organize the field of opposition as heterosexual?”, “what is the relationship between heterosexism, homophobia, transphobia, conservatism and public moral, and the sexual regime experienced in the field?”, and “how and in conjunction with which strategies L/G/B/T/İ people exist in the field?” In addition, in view of the fact that the field of opposition is not a monolithic and constant structure, this study aims to discuss the relationship between different positions in the field and transformations of the field.

Keywords: Compulsory Heterosexuality, Opposition Field in Turkey, Sexual Regime, L/G/B/T/İ People, Homophobia and Transphobia

* Makale geliş tarihi: 31.08.2015
Makale kabul tarihi: 28.10.2016

Zorunlu Heteroseksüellik ve Türkiye Muhalefet Alanı Üzerine Bir Tartışma¹

Giriş

Beden üzerinde birçok anlam ve kimlik taşır. Hareketleri, duruşu, gerçekleştirdiği ritüeller, taşıdığı kıyafetler, aksesuarlar, üzerindeki dövmeler ile beden bir direniş aracı olabilirken; aynı anda üretken iktidarın üzerine işlediği kimlikleri nedeniyle ezilme, sömürü ve baskı biçimlerinin madun tarafını da oluşturur. Bedene henüz doğumundan önce perçinlenen ve hayatın nasıl yaşantılanacağını belirleyen (toplumsal) cinsiyet kimlikleri de işte bu imlerden biridir. Ancak “kadın” ya da “erkek” kimliklerinin bedene perçinlenmesi bir seferde olup bitmez; bu, cinsiyet, arzu ve cinsellik arasında dolaysız ve nedensel bir ilişki kuran zorunlu heteroseksüellik (Rich, 1996) zemininde, katmanlı ve karmaşık biçimlerde her an yeniden inşa edilen bir süreçtir. Ancak bu noktada Foucault (2005)’dan yola çıkarak diğer iktidar ilişkileri gibi heteroseksizmin de kendiliğinden işlemediğini, somut özneler tarafından işletildiğini teslim etmeliyiz. Başka bir deyişle heteroseksizm, gündelik pratikleriyle, akıl yürütme biçimleriyle, söylemleri, suskunlukları ve somut tavır alışlarıyla yeniden üreten toplumsal failer sayesinde bedenlileşir. Özneler kurdukları ilişki ağlarında, yani Bourdieucü anlamda *alanlarda*, onu işleterek, yeniden üreterek, ondan kaçarak ya da ona direnerek heteroseksizmin faili olurlar.

Bu çalışma ise spesifik bir alana, Bourdieu’nün alan kuramına dayanarak tariflediğim Türkiye muhalefet alanına odaklanarak heteroseksizm ile muhalefet alanı arasındaki dinamik ve değişken ilişkiyi tartışmayı amaçlıyor. Çalışmada heteroseksizmin Türkiye muhalefet alanında hangi mekanizmalar aracılığıyla bedenlileştiğini, alanın örgütlenişiyle ve alanda işleyen cinsel rejimle heteroseksizmin nasıl bir ilişkisinin olduğunu irdelemek istiyorum. Bu çalışma aynı zamanda, muhalefet alanını dinamik bir toplumsal mekan olarak ele alarak, gerek alanda bulunan eşcinsel, biseksüel ve trans kişilerin müdahaleleri ve direniş biçimleri ile gerekse heteroseksizm, homofobi, transfobi bağlamında farklı konumlanışlarda bulunan hareketler arasındaki

1 Bu çalışma, yazara ait (2013) *Türkiye Muhalefet Alanı ve Heteroseksizm: Muhalefet Alanında Heteroseksüel Olmamak* başlıklı yayımlanmamış yüksek lisans tezinden türetilmiştir.

(Çalışmaya katkılarından dolayı yüksek lisans tez danışmanım Doç. Dr. Dilek Hattatoğlu’na tekrar teşekkür ederim).

dayanışma ya da mücadele ilişkileri ile alanın nasıl dönüştüğüne ve hangi yeni tartışmaların açığa çıktığına odaklanıyor. Metin okuyucuyu öncelikle heteroseksizm üzerine beden, cinsiyet/cinsellik, biyo-iktidar, arzu gibi kavramlar etrafında örülü teorik bir tartışma ile buluşturuyor. Bu tartışma, bir kavram ve bir iktidar sistemi olarak heteroseksizmin analitik bir okumasını yapmayı ve onu belirli bir tarihsel zeminde anlamayı amaçlıyor. Böyle bir tartışma çalışmayı teorik olarak konumlandırarak, çalışmada “heteroseksizm” kavramının nasıl bir literatüre referansla kullanıldığını açıklamakta iş görüyor. Ardından metin, çalışmanın odaklandığı mekan olan Türkiye muhalefet alanını tanıtan, bu alanın çalışmada nasıl inşa edildiğini ve sınırlarının nasıl belirlendiğini tartışan bir bölüm içeriyor. Metinde yer alan bir diğer bölüm ise çalışmanın metodolojisini okuyucuya tanıtmayı amaçlıyor. Son olarak, metnin içerdiği iki ayrı başlık “Türkiye muhalefet alanında heteroseksizm nasıl işler” sorusunu özgün bir saha çalışmasının verilerine dayanarak tartışmaya açıyor. Esasen çalışmanın heteroseksizm tartışmalarına sunduğu özgün katkı da burada açığa çıkıyor. Bu çalışma, heteroseksizmi kendi biricik siyasi/kültürel/ekonomik koşullarına dolayımlayan Türkiye coğrafyasına ve burada oluşan özgün bir ilişki ağına dair bir soruşturma yürüterek, genel olarak Batı kaynaklı olan heteroseksizm literatürüne ampirik bir katkı sunmayı amaçlıyor. Böyle bir soruşturma, heteroseksizmi yaşantıların üzerinde, coğrafya-aşırı bir iktidar biçimi olarak soyutlayan yaklaşımlara karşın; onu toplumsal failerin varlıklarını sürdürdükleri özgün alanlarda, söylemlerde, düşünme biçimlerinde, somut tavırlarda farklı yol ve mekanizmalarla işleyen ve buna karşı farklı direniş biçimlerinin geliştirildiği temel bir iktidar katmanı olarak ele alan bir çalışma olarak literatürdeki yerini alıyor.

1. Arzu, Beden, Cinsiyet

Toplumsal cinsiyet nosyonu, toplumsal uzamda “kadın” ve “erkek” olarak konumlanan bedenler arasındaki iktidar/baskı/sömürü ilişkilerini doğallıktan sıyrarak tarihselleştiren politik ve kuramsal bir hamledir. Ancak bu kavram, “kadın” ve “erkek” kategorilerini epistemolojik başlangıç noktası olarak aldığı ölçüde, cinsiyetin kendisini tartışma odağı olmaktan çıkartarak toplumsalı önceleyen bir beden varsayar. Peki, bu varsayımın ötesinde cinsiyet nedir, hormonlarla ya da kromozomlarla belirlenen, yani doğadan gelen, dolayısıyla ontolojik bedene içkin olan bir şey midir? Yoksa beden zaten/hep cinsiyet olarak mı varlığa gelir? Butler (2007, 2010, 2014), Delphy (2005), Jackson (1999, 2006), Wittig (2009, 2013), Rich (1996) gibi pek çok kuramcı, cinsiyet işaretinden önce bedenlerin imlenemeyeceğini; beden, kültürün ve söylemin öncesinde duran yalnızca anatomik bir varoluş olmadığını tartışmışlardır. Aksine bedenin kendisi anlamlandırmanın sonucunda,

cinsiyet(li) olarak, “kadın” ya da “erkek” biçiminde maddeselleşir. Butler (2010, 2014) heteroseksüel matrisin, bedeni anlaşılabilirlik sahasına çekerek, onu “bir cinsiyet olarak” varoluşa taşıdığını belirtir. Başka bir deyişle cinsiyet, Foucaultcu anlamda üretken iktidarın maddi bir sonucudur. İkili cinsiyet normlarına uymayanlar/sığmayanlar ise “gelişimsel hatalar, kültürel imkansızlıklar” (Butler, 2010: 51) olarak görünür, bu var oluş halleri gerçeğin sınırını oluştururlar. Dolayısıyla cinsiyetin üstlenilmeyişi, özneyi statüsünü ve dil içindeki yaşamını kaybetmek, sansürlenmek, maddeselliğini yitirmek, imlenememek ve nihayet sembolik düzenden silinmek ile tehdit eder (Butler, 2014: 54-55). Cinsiyet ancak bedeni “kadın” ya da “erkek” olarak başarılı biçimde anlaşılabilir kılan bir *hakikat yasası* (Foucault, 2005) olarak çalıştığı ölçüde, bu kategoriler sanki iktidarın dışında/ötesinde olan bir başlangıçlarmışçasına belirirler.

Heteroseksüel matris, bedeni kadın ya da erkek olarak çağırırken, arzuyu cinsiyetin tersi yönünde kodlayarak yalnızca kadın ve erkek arasındaki arzulama ve sevişme pratiklerini doğallaştırır/normalleştirir. Bir cinsel yönelim olan heteroseksüellik, kadınlık ve erkekliğe içkin hale getirilerek bunun dışındaki bütün cinsellikler “sapkın” olarak kodlanır ve “kurucu öteki” olarak normun sınırına yerleştirilir. Başka deyişle cinsel edimlerin, aşk pratiklerinin, erotik arzuların yönü ve normu belirlenirken “kadın” ve “erkek” (toplumsal) cinsiyet kategorilerine sürekli başvurulur, cinsellik bu kategorilere atıfla düzenlenir, kadınlık ve erkeklik heteroseksüelliğe el çabukluğuyla bağlanır (Scott ve Jakson, 2012: 18). Bu “sapkın-normal” ikiliğinin kurumsallaşmasında bir dönüm noktası olarak karşımıza çıkan Freudcu psikanalizin heteroseksüel kadın ve erkek kategorilerini “ensest tabusu”² ile açıklayan bilimsel anlatısına karşın Butler şu soruyu sorar: Eğer çocuk ensest tabusu nedeniyle anneden ya da babadan vazgeçiyorsa, hangi motivasyon ile cinsel nesnesinin zıttı olan cinsiyet kimliği ile özdeşleşir? Arzunun ödipal üçgene tercümesi aslında arzuyu heteroseksüelleştirmek için olmasın? Butler çocuğun aslında ensest tabusundan

2 Freud çocuğun bedeni ile “uyumlu” cinsiyeti üstlenmesini ve karşı cinsi arzulamasını Elektra ve Ödipus Kompleksi ile açıklar. Freud (1996: 11-34)’a göre tarihteki bütün bir arada yaşayış biçimlerinde var olan ensest tabusu, kız çocuğun babadan, oğlan çocuğun ise anneden arzu nesnesi olarak vazgeçmesine ve çocuğun ödipallik öncesi biseksüellikten heteroseksüelliğe evrilmesine neden olur. Kurama göre bu geçiş, arzunun konumlandırılmasının ve sabitlenmesinin yanı sıra kız çocuğun anne ile ve oğlan çocuğun baba ile özdeşleşerek cinsiyet kimliğini üstlenmesini de kapsar. Oysa Deleuze ve Guattari (2014: 172-173) ödipal yasayı mümkün kılan şeyin tam da modern çekirdek aileye referans eden anne-baba-çocuk üçgeninin kendisi olduğunu; bu kısıtlayıcı idealin arzuyu ödipale tercüme ederek ödipal özneyi var ettiğini söylerler.

da önce, onu heteroseksüel yatkınlığa zorlayan ve bu sayede ödipusu mümkün kılan *eşcinsellik tabusuna* maruz kaldığını söyler. Hadım edilerek dişileşmekten korkan oğlan çocuğu ya da hadım edilmeyerek/fallikleşerek lezbiyenleşmekten korkan kız çocuğu zorunlu olarak heteroseksüel arzuyu sahiplenir. Zorunlu heteroseksüellik koşullarında cinsiyetin üstlenilişi, eşcinsellik tehdidi ve ceza ile sürekli ilişki halindedir. “Kadın isen erkeği arzula ya da tam tersi” biçiminde buyuran heteroseksüel matris, esasen bütün yaşam süresince kişiye heteroseksüelliği dayatır.³

Egemen bilimsel anlatılar, söylemler ve ideolojiler tarafından zorunlu heteroseksüelliğin *ebedi zamanuzayda* (Wallerstein, 2005a: 36) okunmasına, yani tarih boyunca bütün toplumlar ve insanlar için “normal” cinsel yönelim heteroseksüellikmişçesine ve bu asla değişmezmişçesine temsil edilmesine karşın; cinselliğin, erotik olanın ya da arzunun belirli bir tarihi vardır. Heteroseksizm ise bu tarih içinde kurumsallaşmıştır. Foucault (2003: 168-169) “seksüel anormalliğin” delilik, suçluluk, sakatlık, tembellik gibi diğer “anormallikler” ile birlikte 19. yüzyılda icat edildiğini söyler. Hatta farklı cinsel pratikler ve erotik arzular tarih boyunca var olmasına rağmen⁴, heteroseksüel ve homoseksüel kelimeleri bir ikili karşıtlık olarak ilk kez bu dönemde kullanılmıştır. 19. yüzyılda gelişen psikoloji, psikiyatri, biyoloji ve seksoloji gibi disiplinlerin kurumsallaştırdığı *cinsel bilim* belirli bir psiko-seksüel gelişim normu tanımlayarak bunun dışındaki cinsellikleri “tuhaflık, hastalık, sapkınlık” olarak işaretlemiş ve her birini ayrı türler olarak sabitlemiştir. Cinselliğin 19. yüzyılda bilimsel ve siyasal bir problem olarak meydana geldiği bu dönem, üremenin, her alanda verimliliğin ve nüfusun politik bir mesele olduğu biyo-iktidar çağıdır (Foucault, 2010). Bu dönemde aile kurumu⁵, özellikle

3 Bu dayatma bir kerede olup biten ve kişinin tek seferde kabullendiği bir şey değil, hegemonik cinsellik/cinsiyet normlarının üretken bir yinelenişidir. Butler kişilerin beden hareketlerini, edimlerini, erotik pratiklerini, söylemlerini ve ifade biçimlerini sanki özünde bir cinsiyeti yansıtırçasına sürekli tekrar ederek cinsiyet pozisyonlarını garantiye almalarına işaret etmek için *performatiflik* kavramını kullanır (2010, 2007, 2014).

4 Heteroseksüel olmayan cinselliğin farklı dönemlerde ve coğrafyalarda izini süren bir çalışma için bkz. Martha J. Vicinus, Martin B. Duberman ve George Jr. Chauncey (Der.) (2001), *Tarihten Gizlenenler: Gey ve Lezbiyen Tarihine Yeni Bir Bakış* (Ankara: Phoenix Yayınları) (Çev. Serkan Göktaş).

5 Barrett (1995: 193) sanılan aksine, ödipal üçgeni mümkün kılan modern çekirdek aile modelinin ne 19. yüzyılda ve ne de günümüzde en yaygın aile biçimi olmadığını, pek çok ailenin ya da bir arada yaşama biçiminin bu aile mitine uymadığını belirtir. Bu nedenle asıl hegemonik olanın çekirdek aileyi insan yaşamının yaygın ve normal biçimiymişçesine temsil eden “aile ideolojisi” olduğunu söyler.

Avrupa'da⁶ dini ve hayırsever kurumlar, devlet teşvikleri, yasalar, bilimsel anlatılar ve yeniden şekillenen cinsel ahlak tarafından bütün toplumsal kesimlere yaygınlaştırılmış ve hetero-seks hegemonik hale getirilmiştir. Zira kökenleri 16. yüzyıla dayanan, 19. yüzyılda kurumsallaşan kapitalist dünya ekonominin (Wallerstein, 2005b) üretim, çalışma, tüketim, savaş gibi farklı toplumsal pratiklerde, iktidarın muhatabı olacak nüfusu kontrol altında tutmaya (bu, doğum kontrolü ya da üremeyi teşvik etmek biçiminde olabilir) ihtiyacı vardır. Özellikle kadınlar, heteroseksüel ekonomiye (Wittig, 2013) maruz bırakılarak beden, cinsellik ve üreme üzerindeki otonomileri ellerinden alınmıştır. Ancak arzunun yönünün heteroseksüelleşmesi yalnızca biyolojik üretimle ilgili değildir. Arzu eşcinsel olarak, heteroseksüel olarak ya da başka biçimlerde sabitlemeli, ayrıştırılmalı, sınırları belirlenmeli ve yeniden kodlanmalıdır. Zira arzu, Deleuze ve Guattari'nin (2014) söyledikleri biçimiyle, devrimcidir. "Arzu eğer bastırılıyorsa bunun nedenine kadar küçük olursa olsun arzunun her konumunun toplumun yerleşik düzenini kuşkuyla karşılamaya muktedir oluşudur" (2014: 174). Kodu çözülmüş arzu akımları, iktidar ilişkilerini ve onların ürettiği özne konumlarını sarsarak ve altüst ederek, bu iktidar ilişkileri ile örgütlenen toplumu tekinsiz ve işlemez hale getirir. Dolayısıyla kapitalizm, yeniden biçimlendirdiği toplumun bekası için kodunu çözdüğü arzu akımlarını yeniden kodlamak, yerliyuftlulaştırmak, sabitlemek zorundadır. Arzu, ancak bu biçimde baskılanır, hatta hiyerarşinin ve sömürünün kendisi arzulanır hale getirilir.

2. Türkiye Muhalefet Alanı

Peki, diğer iktidar ilişkileri gibi, pratik yaşantılarımızda, karşılaşmalarımızda ve ilişki ağlarımızla kurduğumuz alanlarda varlığa gelen heteroseksizm Türkiye coğrafyasının özgünlüğünde kurulan spesifik bir alanda, Türkiye muhalefet alanında *nasıl* yankı bulur? Başka türlü sorarsak, heteroseksizme dair teorik tartışmaları bu alana nasıl taşıyabiliriz? Belki de soruyu şöyle sormalıyız: Heteroseksizm, Türkiye muhalefet alanında *nasıl*

6 Ancak tarihsel süreçler evrenselci ve ilerlemeci anlatılar ile temsil edilseler de çoğu kez farklı katmanlar, çelişkiler ve gerilimler barındırırlar. Aile kurumunun ve modern evlilik biçiminin yaygınlaştırılması da benzer bir biçimde çelişkiler barındırır. Mies (2011: 179-180), 18. ve 19. yüzyıllarda Avrupalı kadınların evkadinlaştırılmasının aksine sömürge ülkelerde yaşayan ve plantasyonlarda çalışan kadınların evlenmeleri ve çocuk yapmaları önünde ciddi yasal engeller konduğunu söyler. Bu durum biyo-iktidarın işleyiş biçimlerinin, kadınların kapitalist dünya ekonomi koşullarında hangi coğrafyada bulduklarından ve ülkelerin biyo-iktidarı dolayımına biçimlerinden bağımsız olmadığını gösterir.

işler? Bu sorulardaki vurgunun “nasıl”da oluşu, soruyu sorarken Foucault’un iktidar analizinden yararlanılmasından kaynaklanıyor. Foucault (2005: 60-69) “bir bütünlük olarak iktidar” nosyonuna dayanan “iktidar nedir” sorusundansa “iktidar nasıl işler” sorusunu tercih ettiğini söyler. Zira ilk soru iktidar nosyonunu evrenselleştiren ve tözleştiren bir varsayıma dayanırken, “nasıl işler” sorusu, basit ve düz görüntüsüne karşın, iktidar ilişkilerine dair çok daha katmanlı, eleştirel ve ampirik bir araştırma imkanı sunar. Bu nedenle Türkiye muhalefet alanı ile heteroseksizm gibi bir tarihsel sistem arasındaki ilişkiye “nasıl” sorusuyla bakmak, bu ilişkiyi aşkın, sabit ve tek taraflı değil, dinamik, yaşantıya içkin ve sürekli bir oluş hali olarak kavramamızı sağlar. Fakat bu kavrayışı mümkün kılmak için, öncelikle çalışmada Türkiye muhalefet alanı denildiğinde nasıl bir toplumsal mekanın işaret edildiğini tartışmak gerekir. Zira Türkiye topraklarında “muhalefet” tanımı, teorik/politik/eylemsel anlamlarıyla “muhalefet” konumlanışında olan oldukça kalabalık bir eyleyici toplamına işaret eder. Fakat bütün bu eyleyicilerin bir aradalığı ya da basitçe toplamı bu çalışma için anlamlı bir harita olarak iş görmez. Bu nedenle çalışmamda, hem “muhalefet” nosyonunu açık hale getirerek alanın yapısını ve sınırlarını çizebilmek hem de alanı ilişkisel bir mekan olarak kavrayabilmek için Bourdieu’nün alan kuramından faydalandım. Çalışmada Bourdieuyen alan nosyonunu kullanmak, heteroseksizmin muhalefet alanında işleyiş mekanizmalarına bakarken alanı sabit, değişmez ve homojen bir yapı olarak kavramamak ve bu bağlamdaki farklı konumlanışları göz önünde bulundurabilmek için kıymetli bir zemin yarattı.⁷

Fakat hala alanın ampirik sınırlarını çizmiş değiliz, yani muhalefet alanının hangi toplumsal eyleyicileri kapsadığı ve kimleri dışarıda bıraktığı yeterince açık değil. Bu noktayı netleştirmek için *illusio* kavramını, Bourdieu’nün kullandığı biçimiyle işe koşmak faydalı olacaktır. Bourdieu (1995: 150) *illusio*’yu alana yapılan bir tür yatırımı, alanda bulunmanın önemli olduğuna dair bir tür inancı ifade eden bir nosyon olarak tarifler. Kavram, alanda olmayanlar için hiçbir anlamı olmamasına karşın, alanın eyleyicilerinin alanda oynanan oyuna kendilerini kaptırmalarına ve oyun uğruna risk almayı

7 Bourdieu’nün alan kuramıyla düşünmenin sağladığı en önemli imkan ilişkiselliklidir. Zira Bourdieu (2003: 103-105) alanları, farklı toplumsal failerin oluşturduğu farklı konumlar arasındaki ilişkiler ağı olarak tarifler. Yani alanları yekpare bütünlükler olarak değil, sürekli olarak ilişki içinde olan ve ayırt edici niteliklerini bu ilişkiler dolayısıyla edinen farklı konumların (eski/kurucu-yeni, yıkıcı-muhafazakar ya da hakim-tabii gibi) anlamlı bağıntısı olarak okumak gerekir. Alanın bu parçalı fakat ilişkisel yapısı, onun sabit, durağan bir yapı değil, özellikle çatışma ve pazarlık ya da dayanışma gibi farklı niteliklerdeki ilişkiler ile birlikte sürekli değişen, dinamik bir uzam olmasına imkan verir.

göze almalarına işaret eder. Bu noktada kavram, alan için negatif bir sınır çizerek, alanın hedef, inanç ve varsayımlarına inanmayan toplumsal failleri dışarıda bırakır. Bu çalışmada Türkiye muhalefet alanı olarak işaret ettiğim alanı mümkün kılan *illusio* ise, *içinde yaşadığımız iktidar ilişkilerinin sürdürülmediği, ırk, cinsiyet, sınıf, tür, inanç gibi hiyerarşik ikiliklere dayalı baskı ve sömürü biçimlerini aşarak örgütlenen bir toplumsal dünyanın mümkün olduğuna ve bu amaç için mücadele etmenin anlamlı olduğuna* duyulan inançtır. İçinde yaşadığımız modern dünya sistem (Wallerstein, 2005b) farklı niteliklerde olan, fakat birbirini mümkün kılacak biçimde, iç içe ya da bağlantılı olarak işleyen baskı, ezilme, dışlama ve sömürü niteliğindeki ilişkileri içinde barındıran bir sistemdir.⁸ Kapitalizm, patriyarka, sömürgecilik, türcülük, ırkçılık, milliyetçilik, heteroseksizm gibi iktidar biçimleri negatif normlar inşa ederek insanları –ve diğer canlıları- toplumsal uzamda eşitsiz ve hiyerarşik biçimde konumlandırır. Bu negatif normlara referans eden cinsiyet, sınıf, ırk, tür konumları baskıyı, ezilmeyi ve sömürüyü meşrulaştırır. Ancak bu iktidar ilişkileri, farklı ülkeler ve coğrafyalarda, onların modern dünya sistemde nasıl konumlandıklarına⁹ ve kendi özgün, tarihsel dinamiklerine bağlı olarak, farklı biçimlerde ve farklı mekanizmalarla işlerler. Bu durum Türkiye coğrafyası için de geçerlidir, bahsettiğimiz iktidar ilişkileri bu coğrafyada da özgün biçimlerde dolayımlanır, işler. İşte kastettiğimiz *muhalefet edimi* içinde yaşadığımız, mevcut ezilme, baskı ve sömürü ilişkilerine karşı gerçekleşir. Başka deyişle Türkiye muhalefet alanının sınırını çizen ve onu mümkün kılan *illusio*, her ne kadar alanın kendisi bu ilişkilerden azade değilse de, bu toplumsal ilişkilerin, ezilen, sömürülen ve madun taraflarının lehinde iyileştirilmesi, değiştirilmesi ya da tamamen yok edilmesi gerekliliğine duyulan ortak inançtır. Bu inanç

8 Birçok sosyal bilimci, birbirlerine indirgenemeyecek iktidar ilişkilerinin nasıl ilişkili olarak işlediklerini ve birbirlerini beslediklerini farklı biçimlerde tartıştılar. Örneğin, Wallerstein’in kapitalizmin ile cinsiyetçilik ve ırkçılık arasındaki, Kheel’in türcülük ve patriyarka arasındaki ya da Jackson’ın heteroseksizm ve patriyarka arasındaki bağlantıları ele aldıkları tartışmalar, analitik yönleriyle öne çıkan bazı çalışmalar olarak gösterilebilirler. Bkz. Immanuel Wallerstein (2007), “Kapitalizmin İdeolojik Gerilimleri: Irkçılık ve Cinsiyetçilik Karşısında Evrenselcilik”, Dolanoğlu, Sösi ve Semih Sökmen (Yay. Haz.), *Balibar ve Wallerstein: Irk Ulus Sınıf* (İstanbul: Metis Yayıncılık) (Çev. Nazlı Ökten): 41-50; Stevi Jackson (2006), *Gender, Sexuality and Heterosexuality: The Complexity (and limits) of Heteronormativity* (London: SAGE Publications Ltd.); Marti Kheel (2004), “Vegetarianism and Ecofeminism: Toppling Patriarchy with a Fork”, Sapontzis, Steve F. (Ed.), *Food for Thought: The Debate Over Eating Meat* (NY: Prometheus Book): 327-334.

9 Modern dünya sistem, aralarında ekonomik ve siyasi olarak eşitsiz bir iş bölümü olan merkez, çevre ve yarı çevre ülkeleri içine alan ve bu ülkelerin farklı coğrafi bölümlere konumlandığı topografik bir sistemdir (Wallerstein, 2005b).

alanımızı kuran eyleyicileri, ilişkisel konumlanışlarla bir araya getirilir ve alanımız bu yolla kurulur.

Çalışmada Türkiye muhalefet alanı olarak tariflenen alan, Osmanlı Devleti'nin özellikle son dönemlerinden günümüz Türkiye Cumhuriyeti'ne uzanan, farklı dönüm noktaları barındıran, baskı ve direniş ile yazılan köklü bir tarihe sahiptir. Türkiye muhalefet alanı geç Osmanlı döneminde, özellikle 1917 Ekim Devrimi'nin etkileriyle oluşan işçi, esnaf ve köylü örgütlenmeleri ile birlikte belirgin hale gelmiştir.¹⁰ Alan kuruluşundan bu yana Türkiye'de ve dünyada yaşanan düşünsel, ekonomik, sosyal, siyasal ve konjonktürel gelişmelerle birlikte şekillenmiş, bazı dönemlerde işçi ve öğrenci hareketlerin yükselişleriyle etki alanını genişletmiş, bazense askeri darbe koşullarına dek varan baskı yöntemleriyle geriletilmiştir. Öte yandan özellikle 1980'lerin ikinci yarısından itibaren literatürde “yeni toplumsal hareketler” olarak anılan örgütlenme biçimlerinin varlık göstermesiyle birlikte alanın sınırları genişlemiştir. Kısacası alan, tarihi boyunca farklı biçimlerde ve amaçlarla örgütlenen, bazen tamamen kaybolan, bazense ardıllarınca varlığına devam ettirilen, aralarında karmaşık ilişkiler bulunan yüzlerce eyleyiciyi barındıran dinamik bir yapıdır. Alanın bu dinamizmi onun hem iktidar alanıyla ilişkilerinden hem de kendi içinde gerçekleşen mücadelelerden beslenmektedir.

İçinde bulunduğumuz dönemde, ilk bakışta sol, sosyalist, komünist hareketler, örgütlenmeler, partiler, sendikalar, demokratik kitle örgütleri, feminist hareketler, kadın hareketleri, Kürt siyasal hareketi, anti- kapitalist hareketler, anarşist hareketler, anti- militarist, savaş karşıtı hareketler, LGBTİ hareketler, türcülük karşıtı hareketler gibi örgütlenmeler alanı kuran başlıca eyleyiciler olarak karşımıza çıkmaktalar. Ancak Bourdieu bir alanın sınırlarının apriori olarak net bir biçimde belirlenemeyeceğini not düşer. Tıpkı bir ormanın sınırlarının bazen sıklaşıp bazı yerlerde seyrelerek belirsizleşmesi gibi, alanların sınırları da bazen keskinleşip bazen bulanıklaşır (2012: 379). Fakat yine Bourdieu'den hareketle söyleyebiliriz ki bir alan, alanın etkisinin görüldüğü mekândır, alanın sınırları ise alanın etkilerinin bittiği noktada bulunur (2003: 85). Türkiye muhalefet alanı için bu teorik varsayımı zorlayan önemli bir soru, yalnızca Türkiye'deki egemen din olan İslam'a değil örneğin Alevilik gibi ötekileştirilen dinlere referansla örgütlenen muhalif hareketlerin alanla nasıl bir ilişkisinin olduğudur. Zira seküler düşünme ve eyleme biçiminin bahsettiğimiz alanın için özelliklerinden birisi olduğu tarihsel ve olgusal bir gerçektir. Başka

10 Bu süreçle ilgili ayrıntılı bir tartışma için bkz. Emel Akal (2008), “Rusya’da 1917 Şubat ve Ekim Devrimlerinin Türkiye’ye Etkileri/Yansımaları”, Gültekingil, Murat (Ed.), *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: Sol Cilt 8* (İstanbul: İletişim Yayınları): 114-136.

deyişle Türkiye muhalefet alanını toplumsal iktidar biçimlerinin kaynağını “hikmetinden sual olunmaz” bir ilahta, buyrukta ya da kaderde aramayan, bu iktidar ilişkilerini “doğa-fitrat” gibi terimlerle meşru ve değişmez ilişkiler olarak okumayan; dolayısıyla iktidar ilişkilerinin çeşitli mücadele biçimleriyle değiştirilebileceğine inanan eyleycilerin oluşturduğu seküler bir toplumsal mekan olarak tanımlayabiliriz. Bununla birlikte Türkiye’de kapitalizm, ırkçılık ya da cinsiyetçilik gibi iktidar biçimlerine karşı örgütlenen ve aynı zamanda kendilerini Müslüman feministler, anti-kapitalist Müslümanlar ya da devrimci Müslümanlar gibi adlarla tanımlayan hareketler ya da eşit yurttaşlık talepleri etrafında örgütlenen Alevi dernekleri de mevcuttur. Peki bu hareketler ile alanın nasıl bir ilişkisi vardır? Bu soruyu cevaplarken “bütün din referanslı hareketler alanın dışındadır” gibi indirgemeci ve muhalefet klipliğinin tekeli elinde tutan ya da “bütün muhalif hareketler alana dahildir” gibi “iktidar” meselesini yalnızca “siyasal iktidar” a indirgeyen bir bakış açısına düşmemek için yine Bourdieu’ya kulak vermek istiyorum. Bourdieu eyleycilerin bir alana girerken alanın kurucu illusio’su ile ilişkilenmeleri, alanın esaslarını tanımları ve alandaki kurallara ikrar ettiklerini göstermeleri gerektiğini söyler. Bu bir tür “alana giriş ücreti”dir (2016: 140). Buradan hareketle diyebiliriz ki bu örgütlenmeler kendi bir araya gelme motivasyonları ile alanın kurucu illusio’su arasında bağ kurdukları, alanın kodlarını ve kurallarını tanıdıkları, alana yatırım yaptıkları, kısacası alanın etkisinde kaldıkları ölçüde bu çalışmada tariflenen alanın eyleycisidirler. Bununla birlikte her ne kadar “siyasal iktidar” konumuna göre “muhalefet”te olsalar da, örneğin ırksal-dinsel ve bunlara dayanarak meşrulaşan cinsel-sınıfsal hiyerarşileri doğallaştıran, hatta bu gibi hiyerarşiler üzerine kurulu gelecek tahayyülleri barındıran İslamcı/muhafazakar ya da milliyetçi/Turancı hareketler alanın dışındadırlar.

3. Çalışmanın Metodolojisi

Peki bu denli geniş bir etki alanına ve eyleyici toplamına sahip Türkiye muhalefet alanında heteroseksizm gibi bir baskı rejiminin izi nasıl sürülür? Bu soruyu cevaplamak için bu çalışmanın nasıl bir yöntemsel yaklaşım ile gerçekleştirildiğini tartışmak gerekir. Bu çalışma, araştırmacıya derinlemesine ve niteliksel veri sunabilen, odaklanılan sorulara/meselelere dair yalnızca genel ve görünür verilere değil karmaşık ve katmanlı bilgilere ulaşmayı sağlayabilen niteliksel araştırma yönteminin imkânlarına dayanılarak gerçekleştirildi. Bu yöntemsel yaklaşım, bir tarihsel baskı rejimi olan heteroseksizmin, spesifik bir ilişki ağında hangi açık ve örtük yollarla işlediğinin ve ona karşı hangi açık ve örtük direniş biçimlerinin geliştirildiğinin bilgisine ulaşmayı amaçlayan böyle bir çalışma için kıymetli yollar açtı. Çalışmada “arşiv taraması” ve “derinlemesine görüşme” olmak üzere iki farklı teknik kullanıldı.

Arşiv taraması çalışması, 2005'ten çalışmanın sonlandığı 2013 yılına dek yayın organlarının arşivlerine ve kendileri hakkında bilgi verici, açıklayıcı temel metinlere (tüzük, program, başlangıç yazıları, “biz kimiz” gibi yazılar) internet taraması kullanarak ulaşılabilen 27 hareketi kapsadı. Bu çalışmanın alanda farklı odaklarda, farklı politik motivasyonlarla ve farklı niteliklerle örgütlenen onlarca eyleyicinin mümkün olduğunca temsil edilmesi için uğraş verildi. Alanda tamamı taranabilecek kadar az sendikal hareket, insan hakları hareketi ve yeni toplumsal hareketler olarak nitelendirilebileceğimiz örgütlenmeler varken; sol/sosyalist ilkelere örgütlenen partiler, demokratik kitle örgütleri ve özellikle dergi çevreleri alanın en geniş eyleyici grubunu oluşturmaktaydı. Bu nedenle birinci grup büyük ölçüde tarama çalışmasına katılmasına rağmen; Bourdieu (2012: 410)'nün bir alanı analiz etmek için her bir eyleyiciye değil alandaki ilişkilere etki eden temel yapılara odaklanmak gerektiği tavsiyesine uyularak, ikinci gruptaki hareketler etki alanlarının genişliklerine ve kitleselliklerine göre yapılan bir eleme ile arşiv taraması çalışmasına katıldı.

Arşiv taraması çalışması belirli ilkelere gerçekleştirildi. İlk olarak taramaya katılan hareketlerin tüzüklerinde ya da kendilerini tanıttıkları metinlerde heteroseksizm kaşıtı açık bir politik beyanın olup olmadığı sorusuna odaklanıldı. Arşiv taramasının odaklandığı bir diğer soru ise 2005 yılından bu yana, Türkiye'deki çeşitli LGBTİ hareketlerin örgütlenmesi ve katılımıyla düzenli olarak gerçekleşen Onur Haftası etkinliklerine dair haber, yazı ya da duyuru niteliğindeki metinlere yer verilip verilmediğiydi. Onur haftası etkinlikleri her yıl Mayıs ya da Haziran aylarında yapıldığı için, taramamanın bu safhasında hareketlerin arşivlerinin bu ayları kapsayan bölümlerine odaklanıldı. Bir diğer tarama ilkesi ise seçilen hareketlerin haber/yazı arşivlerine “LGBT, eşcinsel, nefret, Aliye Kavaf, Baki Koşar, cinsellik, sapık, homofobi, transfobi” gibi anahtar kelimeler girerek ulaşılan rastgele metinlerin/haberlerin nasıl bir dille (neyi öne çıkartarak, hangi kelimeleri vurgulayarak, hangi adlandırmaları kullanarak vb.) yazıldıklarına bakmaktı. Son olarak bu hareketlerin içinde yaşadığımız paradigma dışına/ötesine dair tahayyüllerini içeren metinlere ulaşılmaya ve bu metinlerde “cinsiyet/cinsellik, kadın/erkek kadınlık/erkeklik, aile” gibi kavramların nasıl kullanıldığına ya da nasıl işaret edildiğine bakıldı. Arşiv taraması çalışması ile amaçlanan Türkiye muhalefet alanında heteroseksizm ve anti-heteroseksist politik hatla ilişkili olarak ayırt edici farklılıkları belirginleştirmek ve eyleyicileri konumlandırmaktı. Zira heteroseksizmin politik okumasını yapıp yapmamak, LGBTİ hareketlerin gündemleri ile ilişki kurup kurmamak, bununla bağlantılı gelişmeleri, talepleri dolaşıma sokup sokmamak, heteroseksizm meselesinde sessiz kalmayı ya da sansür uygulamayı seçip seçmemek ve bunların da ötesinde cinsiyet/cinsellik bağlamındaki kavramların kullanımında ya da

meselelerin tartışılmasında cinsiyet habituslarının¹¹ kendiliğindenliğine sığınıp sığınmamak belirli fark konumlarına işaret etmekteydi.

Arşiv taraması çalışması “homofobik/transfobik konumlanış”, “suskun konumlanış” ve “LGBTİ yandaşı konumlanış” olmak üzere, aşağıda daha ayrıntılı olarak tartışılacak üç belirgin fark konumuna işaret etti. Alandaki dinamiklerinin, deneyimlerin, söylem ve düşünme biçimlerinin farklılıklarına ulaşabilmek için çalışmanın görüşmecileri belirlenirken bu farklı konumlanışlar göz önünde bulunduruldu. Çalışmanın verileri Türkiye muhalefet alanında bir ya da birden çok harekette örgütlenme deneyimi olan ve kendisini lezbiyen, gey, biseksüel, trans, transgender, transseksüel ya da queer olarak tanımlayan 21 kişi ile gerçekleştirilen derinlemesine görüşmeler yoluyla edinildi. Burada belirtmek isterim ki çalışma ne bu kategorilerin ne de heteroseksüelliğin sabit birer varoluş olduğu varsayımına dayanıyordu; ancak heteroseksizm koşullarında normun sınırına yerleştirilen na-heteroseksüel arzu ve var olma hallerinin nesnel olarak baskılandığı tespitinden hareketle, heteroseksüel kişiler çalışmaya dahil edilmediler. Görüşmeler 2012 Aralık ayı ile 2013 Mayıs ayı arasında, İstanbul, Antalya, Ankara, Eskişehir ve Diyarbakır şehirlerinde gerçekleştirildiler. Görüşmecilerin bazılarının aynı anda birden çok örgütlenme ile ilişki içinde olmaları; bazılarının ise daha önceden sınıf eksenli hareketlerde ya da Kürt hareketinde örgütlü olup görüşmenin yapıldığı zaman anti-militarist, erkeklik karşıtı ya da feminist hareketlerde örgütlü olmaları bir görüşmeci ile farklı örgütlenmeler ve alandaki farklı konumlanışlar üzerine konuşabilme fırsatı verdi.¹² Sayılarla ifade etmek gerekirse görüşmecilerden 6 kişi sadece sınıf eksenli politikalarla örgütlenen parti, dernek, dergi çevresi ya da sendikada; 3 kişi sadece feminist hareketlerde; 4 kişi sadece anti-militarist ve anarşist hareketlerde ve 3 kişi sadece Kürt Hareketinde örgütlenme deneyimine sahipti. Bunun yanında 4 kişi hem sınıf eksenli hareketlerde hem de feminist hareketlerde, 1 kişi hem Kürt Hareketin hem de anti-militarist ve anarşist hareketlerde örgütlenme deneyimine sahiptiler. Çalışmada kullanılan görüşme kılavuzu ise yapılandırılmamış ve açık uçlu soruları içeriyordu. Bu sorular (1) sosyo-kültürel arka plan soruları, (ii) muhalefet alanıyla ilişkilene hikayeleri,

11 Bourdieu “cinsiyet habitusu” nosyonunu Eril Tahakküm eserinde kadın-erkek ikiliğinin adeta şeylerin düzenine dahil’miş gibi, yani hem bedenlere hem de eyleyicilerin habituslarına, algılama, düşünme ve eyleme şemalarına gömülü, sabit bir ikili karşıtlık olarak görülmesine işaret etmek için kullanır (2014: 21). Bu kadınlık ve erkeklik, yukarıda da tartıştığımız gibi, içkin bir heteroseksüellik tanımlanır ve diğer ikiliklerin referans noktasını oluşturur.

12 Öte yandan görüşmeciler tek bir hareketle politik olarak ilişkili olsalar dahi çoğu kez farklı politik hareketlerden kişilerle sosyalleştikleri için alana dair daha geniş bir öngörü ve deneyime sahiptiler.

(iii) alanda heteroseksüel olmama deneyimleri (açıklık-kapalılık halleri, kabullenilme koşulları, açılınca gözlemlenen farklılıklar, dışlama, direnme ya da dayanışma yolları, kadın ya da erkek “eşcinsel” olmaya dair farklar... vb.), (iv) örgütü anti-heteroseksist bir yer yapmaya dönük çabalar, yollar, müdahaleler (v) alanda cinselliğin düzenlenmesine dair sorular (alanda heteroseksüel ve eşcinsel aşk, sevgililik ilişkilerine dair gözlemler, muhafazakarlık ve dil, kadınlık ve erkeklik performanslarına dair gözlemler... vb.) ve son olarak (vi) alanın dönüşümüne, farklılaşmasına ve kırılma noktalarına dair sorular olmak üzere 6 ana temaya ayrılmıştı.

4. Türkiye Muhalefet Alanı ve Heteroseksizm: Bir Oluş Olarak Alan

Heteroseksizmin Türkiye muhalefet alanında izini sürebilmek ve onun alandaki işleme yollarını anlamak için “alan nasıl ve hangi mekanizmalarla heteroseksüel bir toplumsal mekan olarak örgütleniyor” “L/G/B/T/İ kişiler¹³ alanda nasıl kurucu ötekiler olarak işaretleniyorlar” ya da “heteroseksüellik nasıl normatifleştiriliyor” gibi soruları sormak gerekiyor. Ancak bu soruları tartışırken sabit ve yekpare bir alan anlatısından kaçınabilmek için hem alandaki eyleycilerin farklı eğilim ve yakınlıklarını hem de alanın dönüşüm dinamiklerini göz önünde bulundurulmalıdır. Bu ise alandaki belirli kırılma noktalarını ve alanda heteroseksizm ve homofobi/bifobi/transfobi¹⁴ ile ilgili olarak hangi konumlanışların belirginleştiğini dikkate almayı gerektiriyor. Çalışmanın verilerine bu çabayla baktığımızda ilk olarak çok geniş bir eyleyici toplamının bu meseleyi suskunlukla karşıladığını görüyoruz. Daha açık olarak, alanda bulunan birçok örgütlenme ne politik hatlarını açıklayan metinlerinde, tüzük ve programlarında, ne de düşüncelerini insanlara ulaştırdıkları yayın organlarında heteroseksizm, homofobi/bifobi/transfobi meselelerini konu

13 Çalışma boyunca lezbiyen, gey, biseksüel, trans ve interseks kişilerden bahsederken, kelimelerin baş harflerinden oluşan bu kısaltmayı kullanacağım. Fakat bu kullanımın yaygın biçimi olan “LGBT (bireyler)” yerine harfleri slaş işareti (/) ile ayırmayı seçtim. Kısaltmayı “L/G/B/T/İ” biçiminde kullanarak, hem lezbiyen, gey, biseksüel, trans ya da interseks olmanın özgün yanlarının olduğuna, dolayısıyla naheteroseksüel oluş halini sıkıştırılmış ve tekleştirici çağrışımlara sahip biçimlerde tariflenmesinin teorik ve politik olarak hatalı olduğuna hem de bahsedilen kişilerin aynı anda örneğin “hem lezbiyen hem de gey” olmadıklarına işaret etmek ve bunu vurgulamak istiyorum.

14 Homofobi, bifobi ve transfobi kavramlarını içinde yaşadığımız heteronormatif cinsiyet rejiminden bağımsız oluşan “kişisel korkular” olmalarından ziyade, heteroseksizmin birer görüngüsü ve yansıması olarak anlıyorum.

ettiklerini, bu konudaki somut politik tavırlarını ortaya koyduklarını söyleyebiliriz.

“Tamam, homofobik bi şeyi yok bu partinin 20 yıldır ama bu konuya dair lafı da yok 20 yıldır. Bu olaya nasıl baktığına meçhul bilinmiyor. ... Dolayısıyla partinin bu konuda bir düşüncesi olmadığından benim partiye açılmam biraz gecikti.” (G6)

“Benim orada olduğum dönemlerde bu konuya ilişki herhangi bi politikaları yoktu. Hiç bi şey yazılmadı. Sessizlikle geçiriliyordu. Yani bu da geriyo insanı biraz.” (G16)

Heteroseksizm ve homofobi/bifobi/transfobi konusundaki bu suskunluğun kendisi alanda yaygın olan söylem biçiminin heteronormatif olduğunu göstermekte. Çünkü fark konumlarını gözetmeyen söylem biçimleri, hem söylemin muhatabı hem de anlatının faili olarak norm konumunu esas alır. Bu durum bir yandan normun sınırında kalan kurucu ötekileri görünmezleştirirken; aslında norm konumunda olanları da verili, tartışmasız ve “doğal” bir fail olarak sunar. Dolayısıyla muhalefet alanında pek çok örgütlenmenin cinsiyetsiz ve heteronormatif bir dil kullanması ve heteroseksizm, homofobi/bifobi/transfobi konularında sessiz kalması, başlı başına alanın eril ve heteronormatif bir biçimde örgütlenmesine zemin yaratır. Bu ise, görüşmecilerin yukarıdaki anlatılarında da vurgulandığı gibi, heteroseksüel olmayan kişilerin alanda dışlayıcı bir gerilim, belirsizlik ve huzursuzluk duygusuyla bulunmalarına sebep olmaktadır.

Peki bu suskunluk nasıl meşrulaştırılmaktadır? Kendisini iktidar ve sömürü ilişkilerine karşı konumlandırın örgütlenmeler bu konudaki suskunluklarını nasıl açıklamaktadırlar? Çalışmaya katılan birçok görüşmeci bu örgütlenmelerin suskunluklarını eleştirdiklerinde iki yaygın meşrulaştırma argümanı ile karşılaştıklarını belirttiler. Buna göre ilk argüman kapitalizmin eşcinsel insanlar için bir tür “pembe pazar” yarattığını ve belirli tüketim kalıplarına ve eğilimlerine “itilen” eşcinsellerin “pembe sermayeyi” güçlendirdiğini iddia ediyor. Bu argüman L/G/B/T/İ kişilere dair önyargıları içeren, tektipleştirici stereotipleri yeniden ürettiği gibi, L/G/B/T/İ kişilerin neredeyse bütün tüketim edimlerini cinselleştirerek na-heteroseksüel kişinin cinselliğini “onun bütün davranışlarına, çehresine, bedenine, tavrına kurnazca sinen ve hep kendini ele veren bir *giz*” (Foucault, 2010: 39) olarak kodluyor. Öte yandan bu argümanın heteroseksüel ve L/G/B/T/İ tüketicilerin tüketim pratiklerinin, kapitalizmin yeniden üretimine ve kapitalist pazarın devamlılığına yaptıkları katkı arasındaki niteliksel farkı da açıklamaktan uzak olduğunu görüyoruz. Bir görüşmeci suskunluğun meşrulaştırıldığı bu argümana yönelik eleştirilerini şöyle ifade ediyor:

“Ya arkadaş başka bahanen mi yok? Sen ne yapıyorsun, sen kapitalizm içerisinde yaşamıyo musun? Sen herhangi bir heteroseksüel olarak bir bara gidip içmiyo musun? Senin içtiğin mavi de benim içtiğim mi pembe?” (G21)

Suskunluğu meşrulaştıran bir diğer argüman ise “halkımız L/G/B/T/İ kimliklerle karşılaşmaya ve heteroseksizimle mücadeleye hazır değil” biçiminde formüle edilebilir. Esasen bu argümanın birbirini doğuran iki varsayımına dayandığını söyleyebiliriz: İlk olarak burada “seslenilen, ulaşılmaya çalışılan halk”ın heteroseksüel kişilerden oluştuğu varsayımı mevcut. İkinci varsayım ise L/G/B/T/İ kişilerin “yoksul ve ezilen” geniş toplumsal kesimlerin içinde olamayacağı, bu kişilerin “marjinal” “zengin” ya da “azınlık” olduğu düşüncesini içeriyor. Bir başka deyişle bu argüman bir ideal olarak “halk”ın homojen ve cinsel olarak “arınık” olduğunu ve sabit bir azınlık olarak L/G/B/T/İ kişilerin halkın muhatabı olduğu iktidar biçimlerinden ve halkçı taleplerden azade olduğunu varsayıyor.

“Ama adam şey dedi yani ‘biz örgütlenmeye çalışıyoruz ve pankartımızda niye LGBT’ler yazıyo? Böyle örgütlenemeyiz, LGBT’ler içimizde olduğu zaman.’ Böyle bi kafa var.” (G11)

Öte yandan, yukarıdaki anlatının da vurguladığı gibi, “halkımız hazır değil” argümanı LGBT hareketlerin “genel ahlak kimin ahlakı” sorusuyla/sloganıyla bilmedikleştirdikleri¹⁵ genel ahlak düzenlemelerini esas alıyor. Üstelik bu argümanı kullanan eyleyiciler, klasik “kitleler-kadrolar” ikiliğine dayanarak muhalefet alanındaki örgütlenmeleri “halk”tan ideolojik olarak “ileride” temsil ederek, genel ahlaktan beslenen homofobinin ve transfobinin asıl sorumlusunun “halk” olduğunu ima ediyorlar. Bu ve benzeri argümanlar, esas olarak, heteroseksizm ile mücadelenin muhalefet alanının politik hatlarından biri olmasını engelliyor. Bu durum ise alanda yaygın politik

15 Bauman’ın (2013) sosyolojinin hem “içkin bir özelliği” ve hem de sosyolojiye yönelik bir “tembih” olarak ortaya koyduğu *bilmedikleştirme* kavramı; toplumsal failerin dünyayı ve kendilerini anlarken giderek görünmezleşen, bildik hale gelen ve nihayet kendinden menkul doğrular olarak görülen rutine, genel kanılara (*doxa*) ve sağduyuya (*common sense*) dayanmalarına karşı; sosyolojinin bu aşinalıkları eleştirel, sorgulayıcı ve “bozguncu” biçimde yeniden ele almasına ve onları *bilmedikleştirmesine* işaret eder. Bu noktada bu kavramı kullanıldığı alandan taşırıp LGBTİ hareketlerin muhafazakar bir cinsiyet/cinsellik tanımlamasına ve dayatmasına dayanan “genel ahlak”ı sorgulayan ve onun büyüsünü bozan politik girişimlerini tanımlamak için işe koşarak kavramın sunduğu imkanlardan yararlanmak istiyorum.

ve söylemsel pratiklerin heteroseksizmi görmeyen, bu meselede somut tavır alamayan, dolayısıyla heteronormatif biçimde örgütlenmesine yol açıyor.

Fakat muhalefet alanı, yekpare olmadığı ölçüde, heteroseksizm, homofobi/bifobi/transfobi meselelerine dair düşüncelerini ve politik tavırlarını açıkça beyan eden farklı örgütlenmeleri de barındırmakta. Tabii bu açık beyanlar bazen “eşcinselliğin bir hastalık ya da kapitalizmin insan doğasını bozmasıyla ortaya çıkan bir durum” olduğu biçiminde, zorunlu heteroseksüelliği aksiyomatikleştiren politik açıklamalar olduğu gibi; bazense tam tersi, L/G/B/T/İ kişilerin insan haklarına sahip çıkmaktan, heteroseksüelliğin sabitliğini sorgulayan ve buna karşı çıkan bir skalaya yayılan politik açıklamalar ve eylemsellikler olarak da karşımıza çıkmaktalar. Hatta alanın tarihine bu bağlamda baktığımızda, bu farklı kutuplardaki eyleyicilerin işgal ettiği konumlanışlar arasındaki mücadele ilişkileri, muhalefet alanının temel değişim dinamiği olarak karşımıza çıkıyor. Örneğin, LGBT hareketin alanda giderek yer edinmesine ve ilişkilerini geliştirmesine¹⁶ ve özellikle Özgürlük ve Demokrasi Partisi’nin (ÖDP) trans bir kadın olan Demet Demir’i milletvekili adayı olarak göstermesine tepki olarak İşçi Partisi (İP) genel başkanı Doğu Perinçek’in 1999 yılında “Eşcinsellik ve Yabancılaşma”¹⁷ başlıklı bir yazı dizisi kaleme alması önemli çatışma deneyimlerinden birisi. Zira Perinçek’in metni, alanda çok uzun süre homofobik/transfobik tavırları ve beyanların referans metni olarak iş gördü, bu duruşları teorize ederek meşrulaştırdı. Yine, metnin yazımından on yıl sonra, 2010 yılında Hasta Tutsaklara Özgürlük Platformu’nun (HTÖP) basın açıklamasına LGBT hareketin imza koymasına Haklar ve Özgürlükler Cephesi’nin (HÖC) karşı çıkmasını ve ardından yaşanan tartışmaları bir başka belirgin ve önemli kırılma noktası olarak okuyabiliriz. Tartışmanın önemi, platformda çok sayıda ve farklı konumlanışlardan örgütlenmelerin/hareketlerin bulunmasından ve dolayısıyla tartışmaların alanda geniş çapta yankı bulmasından kaynaklanıyor. Bu gibi kırılma noktaları dikkatle incelendiğinde, bunların tarihin bir yerinde yaşanmış ve orada asılı kalan “bir olay” niteliğinde olmadıkları, heteroseksizmin işleyiş mekanizmaları ve bunlara karşı mücadeleler üzerinde etkili oldukları görülebilir. Zira HTÖP tartışmaları, birçok “suskun” eyleyiciyi, eşcinsellik, homofobi/bifobi/transfobi ve heteroseksizm meselelerindeki

16 1990’ların ikinci yarısından itibaren alanda örgütlü olarak bulunan LGBT hareketin Türkiye seyrini kaleme alan bir yazı için bkz. Ali Erol (2011), “Eşcinsel Kurtuluş Hareketinin Türkiye Seyri”, *Cinsel Yönelimler ve Queer Kuram, Cogito*, (65-66): 431-463.

17 Metin ilk olarak 3-6 Şubat 1999 tarihlerinde Cumhuriyet Gazetesi’nde yayımlanmış, daha sonra genişletilerek kitaplaştırılmıştır, bkz. Doğu Perinçek (2000), *Eşcinsellik ve Yabancılaşma* (İstanbul: Kaynak Yayınları).

fikirlerini açıkça beyan etmeye ve somut tavır almaya zorlamış ve daha önemlisi zorunlu heteroseksüelliğin politik bir mesele olarak alanda tartışılmasının önünü açmıştır.¹⁸ Öte yandan bu ve benzeri tartışmaların yarattığı ittifak ve dayanışma ilişkileri anti-heteroseksist politik hattın alanda yaygınlaşmasına da zemin sağlamıştır.

Alanın yakın tarihine baktığımızda, böyle bir politik hattın giderek daha çok eyleyici tarafından benimsendiğini, anti-heteroseksist politik beyanların ve L/G/B/T/İ kişileri gözetken, söylem ve politikaların simgesel değerinin yükseldiğini görüyoruz. Birçok örgütlenme ikili cinsiyet kategorilerinin, rollerin ve zorunlu heteroseksüelliğin sorgulandığı atölyeler, paneller ve diğer çalışmalarla meseleyi tartışarak, gazete ve dergilerinde LGBT hareketin gündemine yer açarak, LGBTİ komisyonlarına/örgütlenmelerine zemin sağlayarak ve başka birçok yolla meseleyi gündemlerine almaktalar. LGBT hareketin alandaki ısrarlı ve kararlı varlığının yanı sıra, bütün bu gelişmeler de şüphesiz ki alanı olumlu yönde değiştiriyor ve L/G/B/T/İ dostu bir konumlanışı yaygınlaştırıyor.¹⁹ Aşağıdaki anlatılar gerek LGBT hareketlerin diğer hareketler ile ilişkilendirmelerinin ve onlara yönelttikleri politik eleştirilerin; gerekse L/G/B/T/İ kişilerin kendi buldukları örgütlenmelerde politik ve gündelik pratiklerdeki homofobik/transfobik ya da heteroseksist dile, tutumlara ve düşünme biçimlerine yönelik müdahalelerinin alandaki söylem ve edim biçimlerini dönüştürdüğünü gösteriyor.

“Özellikle LGBT örgütleri bizim dövizleri falan ya da ne biliyim beden, cinsellik tartışılırken “çok hetero gidiyorsunuz” diyenler var. Bu eleştiriler önemli yani.” (G15)

“Tartışılırken de ‘yolda sen bu hareketinden dolayı küçük burjuvasın’ demek gibi bi şey oldu ‘bu hareketinden dolayı homofobiksin’ demek.” (G12)

18 HTÖP tartışmaları çok çeşitli tepkilere neden oldu. Bazı hareketler LGBT hareketin yanında yer alarak platformu eleştirdiler ve ayrıldılar. Bazıları ise HÖC’ü homofobik olmakla eleştirseler de platformda kalmaya devam ettiler. Birkaç hareket ise olaydan birkaç yıl sonra geçmişe dönük düşünömsel ve öz eleştirel metinler yayınlayarak özür diledi. Tartışmalara dair kaynak, metin ve referanslara söz konusu yüksek lisans çalışmamda geniş biçimde yer verdim.

19 Bu noktada belirtmek gerekir ki alanda kurulan dostane ittifak ilişkileri de durağan ve tek düze değildir. Örneğin, başından beri LGBT hareketle ve L/G/B/T/İ kişilerin dayanışma ilişkileri kuran feminist hareketle ya da birçok görüşmecimin önemli bir ittifak hareketi olarak bahsettiği Kürt Hareketi’yle kurulan ilişkiler, farklı motivasyonlara dayanan belirli gerilimler taşımaktadır. Güncel bazı örnekler ve tartışmalar için bkz. <http://www.kaosgl.com/sayfa.php?id=19019> (06.04.2015) ve <http://www.5harfliler.com/cinayetlere-karsi-transfeminizmler/> (06.04.2015).

“Mesela bir dönem ‘karılarımızı çocuklarımızı örgütleyelim parti için’ falan vardı. O şimdi ‘en yakınımız’ oldu.” (G21)

Ancak çalışmaya katılan birçok görüşmeci bu gelişmeleri olumlarken bazı eleştirel gözlemlerini de paylaştılar. Başka deyişle çatışma ve ittifak ilişkilerinin dönüştürdüğü alan, heteroseksizmin işleyiş mekanizmalarına ve na-heteroseksüel kişilerin alanda var olma hallerine/koşullarına ilişkin yeni tartışmaları da barındırıyor.

“Yani muhabir gelip R.Ç. davasını²⁰ dinlemiyö, yani ben yapıyorum haberi, ben gönderiyorum. Niye sen yapmıyosun haberi. Senin yapman ayrı benim yapmam ayrı.” (G12)

“Mesela Kürtler için basın açıklamasını Kürtlerden istemezler. Oturur kendileri yazar. Ama hani bu konuyla ilgili LGBT konusuyla ilgili tabi ‘biz pek bilmiyoruz sen yaz, gönder.’ Niye bilmiyorsun? Kürt Hareketi’yle ilgili bir sürü şey biliyorsun ama örneğin. Bu kimliği uzaktan seviyorlar. Bence öyle biraz.” (G21)

Çalışmanın dikkat çektiği tartışmalardan ilkinii, çalışmada “*havalecilik*” olarak adlandırılan tavır oluşturuyor. Bu adlandırma, yukarıdaki anlatıların da vurguladığı gibi, alandaki birçok örgütlenmenin her ne kadar heteroseksizmin sorgulanmasını ve homofobi/bifobi/transfobi, nefret suçları gibi sorunları politikleştirmeyi önemseseler de; bu işi örgütte/harekette açık kimlikleriyle var olan L/G/B/T/İ kişilere ya da komisyonlara havale etmelerine işaret ediyor. Bir başka deyişle örgütlenmelerde bu konulara dair haber yapmak, köşe yazısı veya basın açıklaması yazmak, paneller, atölye çalışmaları düzenlemek gibi bu konulardaki birçok iş, doğrudan onların çalıştıkları alan olmasa bile, L/G/B/T/İ kişilerden bekleniliyor. Esasen bu beklenti, alanda heteroseksüel olarak var olan birçok kişinin anti-heteroseksist politikayla kişisel/politik bağlarını kuramadıklarına işaret ediyor. Başka bir ifade ile heteroseksizmi yalnızca na-heteroseksüellerin sorunu olarak görmek, onu, bizatihi heteroseksüeli özneyi üreten, sabitleyen, onu tutarlı cinsiyetli bedenlere ve toplumsal konumlara ve rollere zorlayan, dolayısıyla birçok iktidar biçimini mümkün kılan politik bir mesele olarak görmemek ya da bunu talileştirmek anlamına geliyor.

“L/G/B/T/İ’ler öldürülüyor, bu zaten çok temel, yani bu çok hümanist bi politika. Politik bi ederi yok. Birisi öldürülüyorken ‘biz yanındayız’ demek politik değil, ‘heteroseksüellik zorunlu bir şeydir’ demek politik. Ama böyle bir şey yok yani. Bu meseleyi politik görmeme var.” (G14)

20 R.Ç., 18 yaşında, eşcinsel olduğu gerekçesi ile iki amcası ve babası tarafından öldürülmüştü. <http://hebunblog.blogspot.com/> (03.07.2014).

“İşte memlekette bir sürü acil mesele varken işte bir tarafta savaş, bir tarafta yoksulluk, bir tarafta şu bir tarafta bu varken yani siz nerden çıktınız demeye çalışıyorlardı.” (G20)

Bu durum aslında, alanda asli politika – tali politika ayrımının nasıl işlediğini ve heteroseksizm ile diğer iktidar ilişkileri arasında nasıl bir hiyerarşi üretildiğini de gösteriyor. Görüşmecilerin anlatılarından da çıkartılabileceği gibi heteroseksizm, diğer ezilme, sömürü ve baskı ilişkilerine nazaran daha az politik, toplumsal dünyayı anlamlandırmada ikincil bir zemin olarak görülüyor. Dolayısıyla muhalefet alanında bulunan pek çok eyleyici için heteroseksizm karşıtı mücadeleler tali bir politik hat, hatta yalnızca “insan hakları” çerçevesinde değerlendirilebilecek bir sorun olarak karşımıza çıkabiliyor. Ana politik eksenini oluşturmayan, ikincil bir sorun olarak görülen heteroseksizm meselesine dair politik çalışmaların sistematik olarak L/G/B/T/İ kişilere havale edilmesinin bir diğer implikasyonu ise, bu kişilerin politika alanında da marjinalleştirilmesi olduğunu söyleyebiliriz. Bir başka deyişle L/G/B/T/İ kişiler, havaleci tutum nedeniyle sürekli olarak diğer politik alanlardan ve egemen konumlanışlarca “Büyük Politika” (!) olarak görülen meselelerden de dışlanmış oluyorlar. Esasen bu durum Türkiye muhalefet alanının “esas” politik öznesi olarak (erkek) heteroseksüelleri örtükçe işaret ederek, alandaki politik zemini ve alanın temel niteliklerini de heteronormatifleştiriyor.

“Birden kendimi merkezi yürümede buldum ben. Aslında biraz L/G/B/T/İ kişiler de olsun kafası. Yani şu an demokrat olmanın olmazsa olmazı. Ne yapalım bi iki tane L/G/B/T/İ orada dursun, biz yine işimize bakalım işte. Biraz böyle yürüyo. Hani iyi niyet var ama kendi içine dair bi siyaseti yok yani.” (G4)

Havalecilik tartışmasıyla bağlantılı olarak çalışmanın öne çıkarttığı bir diğer tartışma, birçok örgütlenmenin L/G/B/T/İ kişileri “demokrat, ilerici, özgürlükçü, devrimci” olmanın gerekliliği olarak içerme, onlara alan açma ve hatta onları öne çıkartma çabasına işaret ediyor. Çalışmaya katılan görüşmecilerin çoğu, alandaki hareketlerin L/G/B/T/İ kişileri adeta “vitrinine yerleştirerek” ezberci ve politik doğrucu bir siyaset izledikleri yönündeki görüşlerini dillendirdiler. Çalışmada “*numunecilik*” olarak adlandırılan bu tavır, esasen alanda kimin “kurucu” kimin “renk/zenginlik” olarak düşünüldüğünü gösteriyor. Cinsel yönelimleri ve arzu akışlarını bedenlere sabitleyen, yani heteroseksüel, eşcinsel ya da trans oluş halini bedenlerin sonsuz gerçekliği olarak varsayan bu tavır, heteroseksüelleri alanın normu oluşturan asli unsur olarak yerleştirilirken, na-heteroseksüel kişileri giderek marjinalize ediyor. Dahası heteroseksüel olmayan kişilere yönelik numuneci yaklaşım, hatta bu kişileri dramatik biçimde ön plana çıkartma çabası egemen olanın norm dışı olana verdiği “bir avans ya da hoşgörü” biçiminde işliyor. Bu durum aynı

zamanda heteroseksüel ve na-heteroseksüel kişilerin alanda eşit koşullarda bulunduğu yanılması yaratılarak heteroseksizmin simgesel inkarını da (Bourdieu, 2003) beraberinde getiriyor.

5. Muhalefet Alanının Cinsel Rejimi: Karşılaşmalar, Pazarlıklar, Direnişler

Yukarıda yürütülen havalecilik ve numunecilik tartışmaları, muhalefet alanında işleyen cinsel rejimde (Foucault, 2010) güçlü bir heteroseksüel varsayım olduğunu gösteriyor. Zira açık L/G/B/T/İ kişileri numune olarak görmek, alandaki diğer herkesin heteroseksüel olduğu varsayımına dayanıyor. Bunun yanı sıra numunecilik, heteroseksüel mutabakatı garantiye almanın bir yolu olarak iş görüyor. Zira açıkça orada olan, kim olduğu bilinen dolayısıyla gözetlenebilir, denetlenebilir olan L/G/B/T/İ kişilerin varlığı “heteroseksüel biz”i tekinsizlikten kurtararak na-heteroseksüeli “ayrı bir tür” olarak işaretliyor. Alanda eşcinsel ve trans kişilerin belirlenmiş bir numune ya da azınlık olarak görülmesi, diğerlerinin heteroseksüel oluşunu yeniden teyit ediyor. Ancak bir görüşmecinin anlattığı alandaki numuneci anlayışın pekiştirdiği “heteroseksüel biz” fantezisinin ne kadar kırılabilir ve tedirgin olduğunu şöyle ortaya koyuyor:

“Direk homofobik bir tutumla karşılaşmadım ama mesela ‘burada başka L/G/B/T’ler de var açılmayan’ dediğinde o biraz geriyor mesela. Çünkü seni farklı olarak koymuş oraya, kendi içinden de çıkma ihtimali biraz gerilim oluyor.” (G14)

Peki böyle heteroseksist bir cinsel rejimde L/G/B/T/İ kişiler nasıl, hangi stratejiler ve direnişlerle “açık” ya da “kapalı” olarak alanda bulunuyorlar?²¹ “Açılmanın” ya da “kapalı kalmanın” yolları nasıl örülüyor?²² Öncelikle

21 “Açıklık-kapalılık” terimleri, kişinin heteroseksüel olmayan cinsel yöneliminin başka insanlar tarafından bilinmesi ya da bilinmemesi halini tariflemek için kullanılır. Fakat trans kadın ve erkeklerin “dışarıdan *yalnızca* bakıldığında” görünür olması nedeniyle “kapalı” kalamayacakları düşüncesi, onlar için “açıklık- kapalılık” ikiliğini işlemeyeceği fikrini beraberinde getirir. Ancak çalışmada bazı görüşmeciler kendilerini trans kadın veya erkek olarak ifade etmelerine karşın biyolojik dönüşüm geçirmemişlerdir. Bu nedenle bu görüşmecilerin kimlikleri “dışarıdan yalnızca bakılarak” anlaşılammaktadır ve dolayısıyla bu çalışmada “açıklık-kapalılık” ikiliği tartışması trans görüşmecileri de kapsamaktadır.

22 Bu çalışma, L/G/B/T/İ kişilerin cinsel kimlik ve yönelimleriyle ve kendi cinsellikleriyle alanda “rahatça (en az heteroseksüeller kadar)” bulunabilmelerinin imkanlarına, zeminine ve bu bağlamda kurulan farklı niteliklerdeki mücadelelere odaklandı. Fakat bundan L/G/B/T/İ kişileri açıklık-kapalılık ikiciliğine hapseden zorunlu heteroseksüelliğin sınırları dışında kurulacak bir toplumsal formasyonun

belirtmeliyiz ki, heteroseksüel varsayımın yaygın olduğu diğer toplumsal mekanlarda olduğu gibi, muhalefet alanında da “açılma” bitmeyen/sonsuz giden bir süreç olarak karşımıza çıkar. Başka deyişle L/G/B/T/İ kişiler için “açılma” deneyimi her yeni karşılaşmada tekrarlanmaktadır. Dolayısıyla kategorik olarak ayrılmış bir “açıklık-kapalılık” halinden, böyle keskin bir ikili karşıtlıktan bahsedemeyeceğimizi akılda tutarak, çalışmaya katılan bazı görüşmecilerin, hem kendilerinin hem de başka birçok na-heteroseksüel kişinin alanda “kapalı” olarak bulunmayı tercih ettiklerini belirtebiliriz. Zira alanın suskunlukla ya da homofobik/transfobik söylem biçimleriyle ve diğer yollarla heteroseksüel biçimde örgütlenmesi, birçok L/G/B/T/İ kişi için caydırıcı bir sosyal/kültürel/politik ortam yaratıyor.

Çalışma, heteroseksüel olmayan kişilerin muhalefet alanında iki yaygın strateji kullanarak “kapalı” kaldıklarını gösteriyor. İlk stratejiyi, L/G/B/T/İ kişilerin davranışlarını, kıyafetlerini, söylemlerini ve diğer bütün pratiklerini seksüellikten arındırarak kendilerini “aseksüel” biçimde temsil etmeleri oluşturuyor. Başka deyişle bu kişiler herhangi bir erotik ya da duygulanımsal arzuları yokmuşçasına davranarak adeta görünmezleşme yoluna gidiyorlar. Diğer strateji ise, tam aksine, heteroseksüel bir kamusal senaryo²³ kurgulamak biçiminde karşımıza çıkıyor. Yani heteroseksüel olmayan kişiler “kapalı” kalmanın yolu olarak karşı cinsiyetten hayali ya da göstermelik bir sevgili senaryosu yoluyla kendilerini heteroseksüel bir ilişki ve arzu durumu içindelermiş gibi temsil ediyorlar. Bu stratejiler iki görüşmecinin anlatılarına şöyle yansıyor:

“Şunu da ayarlayalım falan filan bak bu iyiymiş’ diyen yoldaşlar olurdu. Yo istemiyorum boş ver diyordum. Bi ara aşıkmiş gibi gezdim, birine aşığım ama olmuyo falan.” (G21)

“Ben o ortamda kimseye açık değildim açılmayı da düşünmüyordum açıkçası benim için sadece mücadele vardı.” (G3)

Ancak bu stratejilerin kullanımının oldukça cinsiyetli olduğunu söyleyebiliriz. Zira çalışmaya katılan lezbiyen ve biseksüel kadınlar ya da bedenleri “kadın” olarak idrak edilen trans veya queer kişiler “kapalılık” halini

tahayyül edilemeyeceği anlaşılmalıdır. Kaldı ki birçok L/G/B/T/İ kişi “açılmak” gibi bir sorumluluğu üstlenmiyor ve “neden açılalım ki” (G1, G8) sorusu ile “beklentileri” alt-üst ediyor. Fakat L/G/B/T/İ kişilerin “kapalı kalma hakları”ndan ziyade “açılabilme rahatlıkları”nı ve bunun imkan ve zeminini dert etmek, tam da zorunlu heteroseksüellik nedeniyle hala kıymetini koruyor.

23 Scott (1995), iktidar ilişkilerinin tabi taraflarının korunmak, gizlenmek ya da egemen konumdakilerin beklentilerini yerine getirmek için kendilerini olmadıkları biçimlerde temsil etmelerini “kamusal senaryo” kavramıyla tarifler.

genel olarak “aseksüel” biçimde deneyimlediklerini belirtirlerken; gey ve biseksüel erkekler ya da “erkek” olarak idrak edilen trans veya queer kişiler genel olarak heteroseksüel kamusal senaryoya başvurduklarını söylediler. Esasen bu durum, alandaki cinsel rejimin heteroseksist olduğu kadar patriarkal olduğunu da göstermekte. Zira hangi yaştan olursa olsun, kadınların duygusal ve cinsel olarak partnersiz yaşamalarının “doğal” karşılanmasına karşın; yetişkin erkekler için bu durumun “doğal olmayan/endişe verici” bir durum olarak görülmesi, kadın cinselliğini yok sayan düşünme biçiminin en az diğer toplumsal alanlar kadar muhalefet alanında da yaygın olduğunu gösteriyor.

Bazıları çalışmama görüşmeci olarak katkı da sunan birçok L/G/B/T/İ kişi ise, heteroseksist cinsel rejime rağmen muhalefet alanında, kendi örgütlenmelerinde homofobik/transfobik tutumlara karşı çeşitli stratejiler ya da direnme biçimleri yoluyla “açık” olarak bulunuyorlar. Fakat gerek görüşmecilerim gerekse alanın eyleyicisi olan başka pek çok kişi, alanda açık kimlikleriyle bulunan L/G/B/T/İ kişilere yönelik, farklı biçimlerde cereyan eden, bazen açıkça bazense örtük ve ince bir biçimde olan, katmanlı formlar alan homofobik/transfobik tavır ve söylemlerin oldukça yaygın olduğunu belirttikler.²⁴ Homofobik/transfobik tutumlar bazen doğrudan örgütlenmeden dışlanma/atılma, aşağılama, selam vermememe, ilişki kurmama ya da mesafelenme gibi biçimler alırken; çoğu kez adı bile tam olarak koyulamayan, tartışmalı ve karmaşık hallerde belirebiliyor. Üstelik bu homofobik/transfobik tutumlarında cinsiyet-eksenli biçimde farklılaştığını ayrıca belirtmek gerekiyor. Zira pek çok görüşmeci, muhalefet alanında lezbiyen, biseksüel kadınların ya da kadın olarak görülen trans, queer kişilerin cinsel yönelimlerini veya cinsiyet kimliklerini açıkça ifade ettiklerinde daha kolay kabullenildiklerini belirttiler. Fakat bu durum tam da, alanın cinsel rejiminin, bütün seks ve erotizm edimlerinde penisi merkeze alan, fallosentrik biçimde işleyişinden kaynaklanıyor. Dolayısıyla kadın cinselliğini penis yokluğu nedeniyle cinsellikten saymayan heteroseksist aklın lezbiyen seks ve arzuyu kabullenilebilir görmesini olumlu bir yaklaşımla okumak güçleşiyor. Heteroseksist/fallosentrik cinsel rejimin diğer implikasyonu ise gey, biseksüel erkeklerin ve erkek olarak kabul gören trans ve queer kişilerin homofobik/transfobik tepkilerle daha sık karşılaşmaları. Görüşmeciler, erkek bedenli eşcinsel/trans/queer kişilerin ise aynı cinsel rejim tarafından ya “erkekliğe ihanet etmek” ile suçlandıklarını ve çeşitli yollarla “erkeklik derslerine” maruz bırakıldıklarını ya da bu kişilerin “pasif/kadınısı”

24 Muhalefet alanı ve heteroseksizm arasındaki ilişkiye dair başka bazı anlatılar, tanıklıklar ve tartışmalar için bkz. Yıldız Tar (2013), *Yoldaş Ben İbneyim* (İstanbul: Ceylan Yayıncılık); Kaos GL Dergisi 93’üncü ve 112’nci sayı içindeki tartışmalar; Anti-Homofobi Kitabı 2 içindeki “Sol ve Homofobi Forumu” içindeki tartışmalar.

bulunduğunu ve onlardan kadınlık rolleri ve davranışlarının beklendiğini belirtiyorlar. Başka deyişle kişilerden, Butler'in deyimiyle, cinsiyetli performatiflikler bekleniyor.

“Toplantıya gittiğim zaman çember oluşturmuşlar. Selamlaşıyorum, son kişiye geldiğimde ellerimi hissetmemeye başladım. Öyle bir şekilde elimi sıktılar ki, elim kopacak sandım, herkes sert bakıyo falan. Ben bacak bacak üstüne attım, dediler ‘ayağını indir, el kol hareketi yapma.’” (G12)

Bütün bunlarla birlikte, alanda birçok L/G/B/T/İ kişi hem kendilerini örgütleyerek hem de heteroseksüel kişilerle²⁵ dayanışma ilişkileri geliştirerek, bir yandan homofobik/transfobik tavır ve söylemlere direniyor ve bunlarla müdahale ediyorlar; diğer yandan heteroseksizm karşıtı politikaları yaygınlaştırmanın ve meşrulaştırmanın yollarını arıyorlar. Anti-heteroseksist politik hattı güçlendirmek için çalışmalar yapmak ve mücadele edimlerini bu alana yoğunlaştırmak ise bu yollardan birisi olarak karşımıza çıkıyor. Çalışmaya katkı sunan birçok görüşmeci, hem örgütlenmenin kendisine hem de örgütün seslendiği kesimlere yönelik anti-heteroseksist/homofobik/transfobik politika ve söylem üretmeyi, heteroseksüel varsayımı kıran ve L/G/B/T/İ görünürlüğü artırarak bir yöntem olarak okuyor.

“Atölyeler yapıyorduk, onlar baya kalabalık oluyordu. Baya politika yapıyorduk, çok önemli ve mutluydu bizim için. Partideki heteroseksüel arkadaşlar da geliyorlardı, sorular soruluyordu, çok açıldılar öğrenmeye.” (G2)

“Birlikte eğlenmeye gittiğimiz mekanlarda’le biz şey yapıyoruz, daha yakın dans ediyoruz, daha böyle şey yapıyoruz. O bilerek yaptığımız bi şey hani, provoke ediyoruz milleti. Varım demek, görünür olmaya çalışıyorum aslında.” (G15)

Fakat bu odakta politika yapmak, kelimenin daha klasik anlamlarının yanı sıra bedenın kendisini politik bir enstrüman olarak kullanmayı da kapsıyor. Yukarıda 15. görüşmecinin anlatısının da örneklediği gibi bazı görüşmeciler, hem kendilerinin hem de başka na-heteroseksüel kişilerin, heteroseksüel ikili cinsiyet rejimine uymayan, onun sabit kategorilerini bozan altüst edici bedensel performanslar²⁶, kıyafetler ya da bir parça erotize edilmiş parodik davranışlar

25 Çalışmaya katkı sunan birçok görüşmeci, alanda özellikle kadınların ve genç kişilerin L/G/B/T/İ kişilerle homofobi/transfobiye karşı dayanışma/ittifak ilişkilerini geliştirmeye daha açık olduklarını belirttiler.

26 “Altüst edici performanslar” Butler’in işaret ettiği bir başka adlandırma. Butler bununla, cinsiyetli pozisyonları sürekli tekrarlayarak garantiye alan

aracılığıyla alandaki L/G/B/T/İ varlığının altını çizdiklerini ve bunu bir politika biçimi olarak sahiplendiklerini belittiler. Muhalefet alanında eşcinsel, biseksüel, trans ya da queer olmanın drag performanslar ya da provoke edici davranışlar ile altını çizmek, alanda oldukça yaygın olan “görünmez/makul L/G/B/T/İ yoldaş” beklentisine yönelik bir protesto olarak karşımıza çıkıyor. Bir başka deyişle L/G/B/T/İ kişiler bu biçimde davranarak, hem onlara “kabullenilme şartı” olarak dayatılan “belirsiz, suskun ve kapalı olma” talebini geri çeviriyorlar hem de heteroseksizm meselesine, yaşantılardan ve ilişkilerden uzak, yalnızca teorik bir tartışma konusu olarak yaklaşmadaki sterilliği ortaya çıkartıyor, bozuyorlar. Öte yandan bu talebin, bazen bir tür pazarlık sahasına da dönüştüğünü söyleyebiliriz. Zira pek çok görüşmecim, örgütlendikleri hareketin kendi içine dönük, toplantılarında, çalışmalarında ya da örgütteki arkadaşlarıyla politika dışındaki kişisel ilişkilerinde sorun yaşamamalarına karşılık; özellikle hareketin kamusal alanda gerçekleşen gösteri, miting, anma, kutlama, mahalle/ev ziyaretleri ya da örgütlenme gibi çalışmalarında, L/G/B/T/İ kişilerden davranışları, beden dilini ve kıyafetleri kapsayan bütün performatif edimlerde heteroseksist cinsiyet rollerine uymalarının beklendiğini belirttiler.

Bu pazarlığın kendisi, alandaki cinsel rejimin “halkımızın değerleri” mottosuyla meşrulaştırılan bir genel ahlak anlayışıyla güçlü ilişkisini de ortaya koyuyor. Bu durum ise alanda, özellikle çeşitli cerrahi müdahaleler ya da hormon kullanımları yoluyla bedensel dönüşüm geçirmiş trans kişiler için zorlayıcı oluyor. Zira bu kişilerin görünmezleşmeleri ya da “kapalı” kalmaları oldukça zor. Öte yandan, seks işçisi olarak çalışan trans kadınlar, alanın bu muhafazakar, (genel) ahlakçı taraflarıyla özellikle gerilim yaşıyorlar. Çünkü alanda L/G/B/T/İ kişilere bir başka “kabul görme şartı” olarak dayatılan tek eşlilik, istikrarlı sevgililik ilişkileri gibi *ailesel ilişki biçimleri* onları daha fazla ayrımcılığa maruz bırakıyor, alandan dışlıyor.²⁷ Esasen muhalefet alanında işleyen cinsel rejime içkin olan ve heteroseksüel ilişkileri de baskı altına alan aile ideolojisinin, arkaik olarak var olan “doyumsuz/sapkın eşcinsel” mitinin motivasyonu L/G/B/T/İ kişiler için daha katı bir hal aldığını belirtebiliriz. Hatta bu tartışmayı öteye taşıyarak, alanda yalnızca duygusal/erotik ilişkilerin aileselleştirilmediğini, alanın cinsel rejiminin, diğer bütün ilişki biçimlerini ödipal yasaya tercüme ederek aileselleştirdiğini söyleyebiliriz. Örneğin alanda yaygın biçimde kullanılan “ağabey, abla” gibi hitaplar ya da dayanışma ilişkilerinin “kız kardeşlik” gibi biçimlerdeki tarifleri, ensest tabusunu yeniden

performatifliklere karşın; bu pozisyonları bozan, onda çatlaklar oluşturan ve dolayısıyla “orijinal cinsiyet” varsayımını sarsan performanslara işaret eder (2010).

27 Çalışmaya kendisini trans/trans gender olarak tanımlayan daha fazla görüşmeci katılmasına karşın bedenini değiştirmeyi tercih eden yalnızca üç görüşmecim vardı ve bunlardan ikisi seks işçisi olarak çalışmaktaydı.

çağırarak ilişkileri seksüellikten arındırıyor. Bu durum, yalnızca heteroseksüelliği değil, cinselliğin kendisini tabulaştırarak, onu politikleştirmenin önündeki engellerden birisi olarak karşımıza çıkıyor.

Sonuç Yerine: Heteroseksizm Karşıtı Politikayı Örmek

Bu çalışma boyunca “heteroseksizm, Türkiye muhalefet alanında nasıl ve hangi araçlarla işler” sorusunun izini sürdük. Bu sorunun muradı, heteroseksizmin alandaki döngülerini ve mekanizmalarını sorunsallaştırmak ve anlaşılır kılmaktı. Böyle bir sorunsallaştırma ile heteroseksizme dair teorik tartışmaları Türkiye topraklarının özgünlüğünde oluşan Türkiye muhalefet alanına taşıyarak, onu belirli faillerce sürdürülen, üzerine pazarlık edilen ve direnilen bir iktidar katmanı olarak ele almaya çalıştık. Bu çalışmanın açığa çıkarttığı bilginin heteroseksizm literatürüne ve bu literatürü oluşturan cinsiyet/toplumsal cinsiyet, kadınlık erkeklik performansları, arzu ve heteroseksüel varsayım ve homofobi/transfobi gibi meseleler üzerine tartışmalara özgün ve ampirik bir katkı sunması için uğraş verdik. Öte yandan bu çalışmayı Wolf (2009)’tan hareketle, çalıştığı alana müdahil olan ve bu alanın olumlu dönüşümüne katkı sunan, en azından bu dönüşüm için mümkün yollar öneren eylem yönelimli bir araştırma olarak da okuyabiliriz. Böyle bir yaklaşım, araştırmacı olarak benim araştırma ile kurmaya çalıştığım sahici bağ açısından kıymet taşımaktadır. Zira bütün bu tartışmalar ile birlikte, hem zorunlu heteroseksüelliğe hem de diğer baskı ve sömürü biçimlerine karşı çıkmamanın ve onları dönüştürmenin yolunun, muhalefet alanından yükselen ve buradan beslenen itiraz ve direnme pratiklerinden geçtiğini hala düşünmekteyim. Fakat alanın, diğer iktidar ilişkileriyle birlikte işleyen heteroseksizmi “asli politika/tali politika” ayırımı yapmaksızın karşısına alabildiği ve bunu kendisine de ayna tutan, düşünümsel bir biçimde yapabildiği ölçüde özgürlükçü niteliklerini koruyabileceği açık görünüyor. Zira heteroseksizm ne yalnızca na-heteroseksüellerin sorunu, ne de yalnızca onların cinselliği üzerinde baskı kuruyor. Heteroseksizm, yukarıda da tartıştığımız gibi, bizleri cinsiyetli biçimlerde çağırın ve toplumsal uzama bu biçimde yerleştiren, dolayısıyla başta patriyarka olmak üzere diğer bütün ezilme biçimlerinin cinsiyet kazanmasına/cinselleştirilmesine olanak sağlayan temel bir baskı sistemi. Bu durumda, heteroseksizmin politik okumasını yapamayan bir muhalefet alanı, hem bu gün içinde yaşadığımız iktidar biçimlerinin tahlilini yaparken, hem de geleceği tahayyül ve inşa ederken teorik ve politik olarak derin bir eksiklik ve körlük tehlikesiyle karşılaşacaktır. Dolayısıyla bu politik okuma, alan ve alanı kuran eyleyiciler için arzuladıkları özgürlükçü/eşitlikçi dünya ile gerçekçi bir ilişki kurmak adına kıymet taşımaktadır. Muhalefet

alanında işleyen heteroseksist aklın ve tavırların tartışılmasının ve bunların geriletilmesinin kıymeti tam da bu ihtiyaçtan kaynaklanıyor.

Şimdi önümüzde şu sorular duruyor: Türkiye muhalefet alanının toplumsal dünyayı biçimlendiren iktidar ilişkilerinden tamamen arınmış, steril bir toplumsal uzam olamayacağı bilgisi saklı tutularak, ve buna rağmen, anti-heteroseksist politika, alanın kurucu/temel niteliklerinden biri haline nasıl getirilir? Heteroseksist, homofobik, transfobik olmanın ya da olmamanın belirgin bir eşiği yok ise; yani bu düşünme biçimleri ve tavırlar egemen oldukları sürece, sürekli olarak alanı etkileyecekler ise, bunlara direnmenin tutarlı araçları ve mekanizmaları nasıl icat edilir? Bu soruların tek ve basit bir cevabı yok elbette. Fakat tartışmanın sonunda, zorunlu heteroseksüelliği politik bir ezber ile “L/G/B/T/İ hakları” meselesine indirgemekten vazgeçerek onun tarihsel/siyasal bir okumasını yapmak ve heteroseksizm ile kişisel özne-oluş arasındaki bağları görebilmek, en azından başlangıç cevapları olarak önümüzde beliriyor.

Kaynakça

- Bauman, Zygmunt (2013), *Sosyolojik Düşünmek* (İstanbul: Ayrıntı Yayınları) (Çev. Abdullah Yılmaz).
- Barrett, Michele (1995), *Günümüzde Kadına Uygulanan Baskı: Marksist Feminist Çözümlemede Sorunlar* (İstanbul: Pencere Yayınları) (Çev. Şen Süer).
- Bourdieu, Pierre (2012), “Toplumsal Uzay ve Sembolik İktidar”, Çeğin, Güney ve Emrah Göker (Der), *Tözcülüğün Tasfiyesi* (Ankara: Notabene Yayıncılık): 349-366.
- Bourdieu, Pierre ve Loic J. D. Wacquant (2003), *Düşünsel Bir Antropoloji İçin Cevaplar* (İstanbul: İletişim Yayınları) (Çev. Nazlı Ökten).
- Bourdieu, Pierre (1995), *Pratik Nedenler* (İstanbul: Kesit Yayıncılık) (Çev. Hülya Uğur Tannöver).
- Bourdieu, Pierre (2016), “Alanların Bazı Özellikleri”, Ünsaldı, Levent (Ed.), *Sosyoloji Meseleleri* (Ankara: Heretik Yayınları) (Çev. Filiz Öztürk, Büşra Uçar, Mustafa Gültekin ve Aslı Sümer): 137-147.
- Bourdieu, Pierre (2014), *Eril Tahakküm* (Ankara: Bağlam Yayıncılık) (Çev. Bediz Yılmaz).
- Butler, Judith (2007), *Taklit ve Toplumsal Cinsiyete Karşı Durma* (İstanbul: Agora Kitaplığı) (Çev. Osman Akınhay).
- Butler, Judith (2010), *Cinsiyet Belası* (İstanbul: Metis Yayınları) (Çev. Başak Ertür).
- Butler, Judith (2014), *Bela Bedenler* (İstanbul: Pinhan Yayınları) (Çev. Cüneyt Çakırlar ve Zeynep Talay).
- Deleuze, Gilles ve Felix Guattari (2014), *Anti-Ödipus: Kapitalizm ve Şizofreni* (Ankara: Bilim ve Sosyalizm Yayınları) (Çev. Fahrettin Ege, Hakan Erdoğan ve Mustafa Yiğitalp).

- Delphy, Christine (2005), "Rethinking Sex and Gender", Jackson, Stevi ve Sue Scott (Der), *Gender* (New York: Roudledge): 51-59.
- Foucault, Michel (2005), *Özne ve İktidar* (İstanbul: Ayrıntı Yayınları) (Çev. Işık Ergüden ve Osman Akınay).
- Foucault, Michel (2010), *Cinselliğin Tarihi* (İstanbul: Ayrıntı Yayınları) (Çev. Hülya Tanrıöver).
- Foucault, Michel (2003), *Abnormal* (New York: Verso Book).
- Freud, Sigmund (1996), *Totem ve Tabu* (İstanbul: Sosyal Yayınlar) (Çev. K. Sahir Sel).
- Jackson, Stevi (1999), *Heterosexuality in Question* (London: SAGE Publications Ltd.).
- Jackson, Stevi (2006), *Gender, Sexuality and Heterosexuality: The Complexity (and limits) of Heteronormativity* (London: SAGE Publications Ltd.).
- Mies, Maria (2011), *Ataerki ve Birikim* (Ankara: Dipnot Yayınları) (Çev. Yıldız Temurtürkan).
- Rich, Adrienne (1996), "Compulsory Heterosexuality and Lesbian Existence", Jackson, Stevi ve Sue Scott (Der), *Feminism and Sexuality* (Edinburgh: Edinburgh University Press): 130-144.
- Scott, James C. (1995), *Tahakküm ve Direniş Sanatları* (İstanbul: Ayrıntı Yayınları) (Çev. Alev Türker).
- Scott, Sue ve Stevi Jackson (2012), *Cinselliği Kuramsallaştırmak* (Ankara: Notabene Yayınları) (Çev. Selen Sezerli).
- Wallerstein, Immanuel (2005a), *Yeni Bir Sosyal Bilim İçin* (İstanbul: Aram Yayıncılık) (Çev. Ender Abadoğlu).
- Wallerstein, Immanuel (2005b), *Dünya Sitemleri Analizi* (İstanbul: Aram Yayıncılık) (Çev. Ender Abadoğlu ve Nuri Ersoy).
- Wittig, Monique (2009), "Kadın Doğulmaz", *Cogito*, 58: 193-201, (Çev. Ç. Akanyıldız ve Ş. Öztürk).
- Wittig, Monique (2013), *Straight Düşünce* (İstanbul: Sel Yayınları) (Çev. Leman S. Darıcıoğlu ve Pınar Büyükbaş).
- Wolf, Diane (2009), "Sahada Feminist İkilimler", *Methodos: Kuram ve Yöntem Kenarından* (İstanbul: Anahtar Kitaplar) (Çev. Dilek Hatatoğlu): 115-125.